

проявом її ринкової влади. Основним критерієм для ділення на повну, часткову і квазіінтеграцію являється міра контролю активної фірми над власністю при збереженні повного контролю над управлінням різних форм бізнесу. Економічними формами прояву квазіінтеграції для фірм, що мають гігантську ринкову владу, являються віртуальні корпорації і стратегічні альянси фірм. Network об'єднання і кластери підприємств формуються з середніх і дрібних фірм, що не мають значної ринкової влади.

При наявності вертикальних обмежень в результаті перерозподілу прибутку між структурними підрозділами вертикально інтегрованої структури з'являється можливість понизити базу оподаткування щодо податку на прибуток. У рамках технологічного ланцюжка у компанії не виникає дебіторська і кредиторська заборгованість між підприємствами на різних стадіях виробництва а, отже, немає необхідності інвестування фінансових ресурсів в закупівлі додаткових ресурсів.

Література

1. Єрмошенко М.М., Ганущак–Єфіменко Л.М. Механізм розвитку інноваційного потенціалу кластерооб'єднаних підприємств [наук. моногр.] – К.: Національна академія управління, 2010. – 236 с.

2. Porter Michael E. Clusters and the New Economics of Competition // Harvard Business Review. – 1998. – November–December. – P. 77–90.

3. Посібник з кластерного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sme.ukraine-inform.org.ua

4. Цихан Т.В. Кластерная теория экономического развития / Т.В. Цихан // Теория и практика управления. – 2003. – №5. – С. 74–81.

5. Мингалева Ж. Кластеры и формирование структуры региона / Ж. Мингалева, С. Ткачева // МЭиМО. – 2000. – №5. – С. 49–53.

6. Третьяк В.П. Кластеры підприємств / В.П. Третьяк – М.: Август–Борг, 2006. – 132 с.

7. Freeman H. The Economics of Industrial Innovation. – Hammond Sworth; Penguin, 1974.

8. Косачев Ю.В. Экономико–математические модели эффективности финансово–промышленных структур / Ю.В. Косачев. – М.: Логос, 2004. – 248 с.

9. Иванов Ю. В. Слияния, поглощения и разделение компаний: стратегия и тактика трансформации бизнеса / Ю. В. Иванов. – М.: Альпина Паблишер, 2001. – 244 с.

10. Handbook of Industrial Innovation / Eds. Dodgson M., Rothwell R. – Edward Elgar Publishing, Incorporated, 2001.

В.А. ПРЕДБОРСЬКИЙ,
к.е.н., професор, НАВС МВС України

Інституційні особливості корупційних процесів в Україні

У статті розглядаються закономірності розвитку інституційної складової корупційних процесів в Україні як причини їх суттєвого поширення.

Ключові слова: *незахідні цивілізації, община, закон збереження форми інституційних процесів, гібридизація, експоларні економічні форми.*

В статье рассматриваются закономерности развития институциональной составной коррупционных процессов в Украине как причины их существенного расширения.

Ключевые слова: *незападные цивилизации, община, закон сохранения формы институциональных процессов, гибридикация, эксполарные экономические формы.*

In the article the regularity of development of institutional composition in corruption processes in Ukraine and the reasons of their substantial expansions are examined.

Keywords: *non–western civilization, community, conservation law form of institutional processes, hybridization, expolar economic forms.*

Постановка проблеми. Масштабна тінізація соціально–економічних відносин тісно зв'язана з дисфункцією державного управління, корупція як системне явище господарю–

вання асоціальної природи виступає як форма кризи державного управління економікою [1, с. 98–106]. Найважливішими факторами посилення цієї кризи виступають неадекватні, хибні політичні та соціально–економічні засоби її подолання. Ця неадекватність протидії викликана недостатньою увагою до особливостей виявлення та врахування розвитку генези вітчизняних інституційних процесів. У зв'язку з цим розгляд закономірностей розвитку інституційної структури вітчизняного суспільства, наявності в ньому потенційної загрози посилення корупційних процесів при певних режимах ринкового реформування і становить мету даної статті.

Необхідність протидії тіньовій економіці та корупції знайшла відображення у ряді важливих законодавчих, нормативно–правових актах держави, таких як Закон України «Про заходи запобігання і протидії корупції» (2011), Указ Президента України «Про Національну програму боротьби з корупцією» (1997, №319/97), Указ Президента України «Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998–2005 роки» (1998, №367/98), Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003, №84/2003), проект Державної програми детнізації економіки, комплексної програми

профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затвердженої Указом Президента України (2000, № 1376/2000), Указом Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005, № 1615/2005) тощо, постанови Кабінету Міністрів України з питань відстеження процесів тінізації економіки та розроблення рекомендацій щодо обмеження її зростання.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. До вітчизняних дослідників цих небезпечних соціально-економічних явищ відносяться праці В.Д. Базилевича, А.В. Базилюка, О.І. Барановського, В.М. Бородюка, Г.С. Буряка, З.С. Варналія, А.С. Гальчинського, С.О. Коваленка, І.І. Мазур, В.О. Мандибурі, О.В. Турчинова та ін. Значний внесок у розробку адміністративно-правових та кримінально-правових аспектів протидії корупції зробили вітчизняні вчені-юристи. В той же час у зв'язку з недостатнім системним вивченням як явища тіньової економіки, так і корупції як органічної ланки дисфункційного розвитку державного управління, масштабних обсягів їх поширення в трансформаційний період, сутність корупційних процесів у вітчизняних умовах, закономірностей їх виникнення та розвитку потребує подальшого спеціального вивчення.

Мета статті – розглянути закономірності розвитку інституційної складової корупційних процесів в Україні як причини їх суттєвого поширення.

Виклад основного матеріалу. Корупція існує в будь-якій політичній і економічній системі і є складовою механізму експлуатації суспільства їх тіньовими складовими, паразитарного використання адміністративного ресурсу на користь певних приватних інтересів. В умовах функціонування ефективних демократичних або авторитарних суспільних механізмів корупція, як і тіньова діяльність, взагалі є другорядним явищем, яке істотно не впливає на загальний рівень державного управління, не послаблює загально-соціальний рівень контролю за розвитком соціальних процесів. Однак при тотальній тінізації економічних процесів, як це має місце в Україні, корупція може перетворюватися на структурно-утворюючий елемент системи державного управління, активного підсилювача явищ тінізації та криміналізації влади.

Під корупцією (від лат. *corruptio* – підкуп, псування, занепад) [2, с. 366] у Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції» розуміється використання особою (яка є суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення) наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі (яка є суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення), або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей.

До найтипівіших проявів корупції в Україні відносяться такі як підкуп чиновників і державних діячів усіх рангів, хабарниц-

тво за надані блага чи переваги, протекціонізм працівників за принципом особистої відданості, родинних зв'язків, дружніх стосунків тощо. Найбільше корупція поширюється, коли в суспільстві і державі бюрократія перетворюється на особливий корпоративний соціальний прошарок, наділений широкими повноваженнями. При цьому чим більша взаємна роз'єднаність членів суспільства, тим менш можливий їхній контроль за діяльністю бюрократичного апарату, тим більше можливостей для підміни загальних інтересів особистими інтересами цього апарату, тим більше у представників останнього прагнення видавати виконання формальних управлінських процедур за зміст управлінської діяльності, підкоряти інститути управління своїм корисним, кастовим цілям, спрямованим на подальше поширення тіньової влади.

Корупція у вітчизняних умовах – це не тільки і не стільки форма злочинного збагачення бюрократичного державного апарату шляхом персоніфікованої «тіньової» взаємодії з господарськими й іншими структурами життєдіяльності суспільства, її розвиток призводить до приватизації державної влади тіньовими структурами. За всіх часів вона була, є і буде основним засобом і гарантом криміналізації системи державного управління, його деградації. Корупція є як умовою, так і наслідком функціонування тіньової економіки, посилення майнової диференціації суспільства, кризи і деградації суспільно-політичного життя, кадрової кризи у системі державного управління тощо.

Високий рівень корупційних процесів у вітчизняних умовах, їх край негативно вплив на всю соціально-економічну структуру суспільства вимагає пошуку причин, закономірностей їх розвитку. На нашу думку, їх слід шукати у цивілізаційних особливостях українського суспільства та, зокрема, його інституційної організації.

Суперечки щодо особливості вітчизняного розвитку мають давню історію в українській культурі. Наприклад, дискусія західників, які виступали за необхідність звертання до західних теорій для пояснення вітчизняних інститутів, і слов'янофілів, які стояли на нетрадиційності, нестандартності соціально-економічної моделі східноєвропейського суспільства, знаходилися у центрі інтелектуального життя протягом усього XIX ст. Знадобилася ціла система соціально-економічних криз, конфліктів, яка охопила західний світ, очевидна нездатність західної цивілізації вирішувати принципові проблеми суспільного життя, неприйнятність моделей реформування економік на західний зразок для незахідних умов, вражаюча стійкість незахідних культур, їх здатність до швидкого розвитку, перш ніж сучасна гуманітарна думка знову повернулася до необхідності визнання інших, незахідних цивілізацій як носіїв самостійних цінностей та законів соціально-економічного розвитку.

Фундаторами вивчення специфічних рис Сходу були французи, яким у XVII–XVIII ст. належала незаперечна першість у розробці історико-філософських проблем. Глибокий інтерес до Індії та Китаю виник спочатку у колі друзів і спіль-

ників відомого Гассенді, які виступили в першій половині XVII ст. попередниками французького матеріалізму XVIII ст.

Одним із перших дослідників, який засумнівався в універсальному значенні цінностей однієї цивілізації по відношенню до інших, був шотландський філософ А. Фергюсон, який у праці «Нарис історії громадянського суспільства» (1767) порушив питання про складність і навіть неможливість перенесення культурного досвіду однієї цивілізації на непідготовлений ґрунт інших органічних цінностей, інших цивілізацій. Він критично поставився до пануючих тоді лінійних уявлень про соціально-економічний розвиток у всесвітній історії, в яких національні культурні особливості подавалися як вторинні, применшувалося значення соціальної пам'яті, культурного історичного досвіду, релігійних розбіжностей.

Критичне ставлення до пануючої на той час доктрини лінійності прогресу отримало значну підтримку. Так, англійський історик Г. Бокль звернув увагу на необхідність розрізняти закономірності цивілізації Заходу, що лінійно розвивається, й інших цивілізацій світу, яким притаманний циклічний розвиток [3, с. 50–57].

Німецький історик Г. Рюккерт, продовжуючи розробку даної наукової доктрини, стверджував, що історична дійсність не може бути логічним чином розташованою у вигляді однієї лінії. Історія здійснюється у вигляді «культурно-історичних організмів», тобто окремих цивілізацій [4, с. 96]. Рюккерт ґрунтував свої висновки щодо множинності цивілізацій перш за все на прикладі Китаю, який мав суттєві відмінності від західної культури. У подальшому ця німецька наукова традиція знайшла своїх послідовників в особі відомих діячів німецької науки та культури – Гердера, Лейбніца, Гете, В. Гумбольдта, Шопенгауера, Т. Манна, Хайдеггера.

Великий внесок у теорію множинності цивілізацій зробив відомий англійський культуролог А. Тойнбі. Він дав визначення цивілізації з урахуванням її зовнішнього контуру відносин взаємодії з іншими цивілізаціями: «Цивілізації – це цілості, чії частини відповідають одна одній і взаємно впливають одна на одну» [5, с. 380]. Країни Заходу, за Тойнбі, за сукупністю історичних обставин, за основними соціально-економічними характеристиками розвитку відповідають одна одній і в той же час впливають на сусідів. Однак якщо Захід як особлива цивілізація впливає на навколишній світ, то й навколишній світ має впливати на Захід, зокрема у зв'язку з цим мова має йти про східноєвропейську цивілізацію.

Одним із найвагоміших здобутків теорії множини співіснуючих цивілізацій та механізмів їх взаємодії є відкриття общини¹ як базової організаційної структури незахідних цивілізацій.

Ідея особливої ролі общини у російському суспільстві вперше була висловлена філософом І.В. Киреевським, підхоплена О.С. Хом'яковим та Ю.Ф. Самаріним, для яких вона, зокрема, була аргументом на користь природного права селянина на землю і обов'язковості наділення його землею при переході від кріпосного права до капіталістичних відносин на землі.

Українські вчені теж приділили значну увагу дослідженню общинних форм господарювання, її особливому значенню у соціально-економічних перетвореннях, їх особливій історичній долі в різних суспільних умовах, зокрема Росії й України, їх зв'язку з новими економічними формаціями, такими як кооперація, які генетично пов'язані з общинними утвореннями.

Так, відомий український економіст М.І. Зібер опублікував ряд окремих статей, а також велике дослідження «Нариси первісної економічної культури», в яких він значне місце відвів дослідженню общинних форм. Нагадавши про те, що сучасне його дослідження вивчення різних сторін життя первісних народів має великі успіхи, вчений підкреслив: «Общинні форми господарства в їх різних стадіях становлять універсальні форми економічної діяльності на різних ступенях розвитку» [6, с. 7].

Найвідоміший український економіст М.І. Туган-Барановський опублікував цілу серію ґрунтовних праць, в яких на відміну від сучасних українських дослідників велика увага була приділена майбутньому общинних форм, зокрема досвіду влаштування соціалістичних общин в історії людства та аналізу цього досвіду [9, 10]. Найбільш ґрунтовні з них «Общественно-экономические идеалы нашего времени» (СПб., 1913) і «В поисках нового мира. Социалистические общины нашего времени» (СПб., 1913). Характерною рисою цих праць був той органічний зв'язок ідей соціалізму з ідеями общини – кооперації, який виявляв, надзвичайно переконливо доводив та оригінально інтерпретував М. Туган-Барановський, роблячи значний крок як у розвитку ідей майбутнього суспільства, так і в розвитку його теорії організації господарювання.

Остання стала ще одним вагомим аргументом великого вченого на користь необхідності врахування генетичної спадковості суспільної організації. М. Туган-Барановський досліджує різні типи й види кооперації, їх соціальні, організаційні та господарські характеристики, роль і можливості у захисті інтересів різних прошарків трудящих, їх можливості щодо зменшення напруги суспільних протиріч. Предмет особливої уваги науковця – сільськогосподарська кооперація різних видів, з розвитком якої вчений пов'язував надії на піднесення рівня

¹ Община – первинна форма соціальної організації, яка виникає на основі природних, кровнородинних зв'язків. З утворенням класового суспільства первісна кровнородинна община трансформується у сусідську (територіальну) організацію сільського населення. З тими чи іншими модифікаціями община притаманна всім декапіталістичним структурам [7, с. 156].

Община – це організований колектив людей, що належать до одного народу, які розмовляють на одній мові, що живуть на визначеній території із покоління в покоління, у процесі добування засобів до існування, тобто в процесі виробництва, які пов'язані певними відносинами і керовані органами місцевого управління. Організуючими засадами, цементом, що скріплює общину, завжди виступали родинні та сусідські зв'язки. Під поняттям «сусідство» стосовно до відносин у сільській общині розуміється не просто сусідство одного селянського двору з іншим, одної сім'ї з іншою на селянській вулиці. Мова йде, таким чином, не про фізичне сусідство, а про принципи соціального ґрунтування всередині села і між селами, коли об'єднання общинників складаються не на кровнородинних узах між ними, а на основі соціально-економічних зв'язків їх як мешканців одного села. Іноді основою цих зв'язків є сусідство ланів, спільне користування єдиних джерел зрошення й інші причини [8, с. 12–18].

ефективності суспільної організації. Особливе значення він приділяє розвитку кооперативного руху в Україні, вбачаючи в ньому шлях не тільки до піднесення економіки, а й до національного та культурного відродження її народу.

Українцю порівняно з росіянином більш притаманне тягіння до хутірського способу господарювання та психологічно притаманна наявність більш індивідуалістичного характеру. Це, до речі, на нашу думку, відбиває більш збалансований, симетрично-двоїтий характер форм організації економіки України – приватно-общинний, перехідний від російських форм організації до західноєвропейських.

Існуюча статистика розповсюдження різних форм господарювання на землі в Україні на початок століття (тобто відносно недавній за історичними мірками період) показує досить високу питому вагу общинної форми. Так, згідно з даними статистики землеволодіння 1905 року, у 43,6% з усіх селянських дворів панувала общинна форма власності, яка по окремих губерніях розподілялася досить нерівномірно. Якщо в губерніях півдня України общинна форма охоплювала 97% усіх селянських дворів, то на Правобережжі – 3,5%. Губернії Лівобережжя не відзначалися помітним переважанням однієї з двох форм землеволодіння (на общинну припадало 51,6%, а на подвірну – 48,4%). Однак і тут помітні коливання в розрізі окремих губерній: у Полтавській общинниками були лише 17,9% селян, тоді як у Харківській – 93,1%. Взагалі поділ землі за формами володіння відповідав аналогічним даним щодо дворів, хоча в цілому в общинній власності перебувало 51,1% усієї селянської землі [11, с. 62].

Досить значний обсяг общинної форми залишається в Україні навіть і після проведення, починаючи з 1906 року Столипінської реформи, яка була офіційно спрямована якраз проти общинного землекористування у зв'язку з несумісністю общини і ринкового господарювання. Про далеко не штучний, не надлишковий характер цієї форми в Україні, її стійкість до Столипінського руйнування свідчить статистика селянських виступів в Україні протягом 1907–1914 років: за цей період було здійснено 1973 виступи, з яких підпали маєтків поміщиків становили 678 випадків, або 34,4% усіх селянських виступів протягом 1907–1914 років [11, с. 66].

Наслідки реформи Столипіна з точки зору її впливу на історичне місце общинної організації в Україні слід враховувати у зв'язку з відзначеним вище дрейфом общинної організації до інших економічних секторів економіки та економічних форм. Об'єктивно прогресивною функцією Столипінської реформи є не знищення общини як такої, а забезпечення її трансляції до економічно більш активних сфер. Невипадково реформа забезпечила вибухоподібний розвиток кооперативного руху, зокрема в Україні, як організаційно-генетичного спадкоємця селянської общини.

Після реформ 1861 року в Україні виникають різні форми економічної самооборони громадянства, які не втрачають ґрунту багатовікових народних традицій організації. Найважливішою з них, найближчою до селянської общини стає

кооперація. Перший споживчий кооператив в Україні був створений у 1866 році у Харкові. Протягом 1866–1870 років в Україні діяло вже 20 споживчих кооперативів (загальна кількість їх в Російській імперії тоді становила 63). Серед визначних діячів кооперативного руху були тоді видатні представники українського національного руху, відомі науковці М. Драгоманов, М. Зібер, В. Антонович, О. Кістяківський, М. Яснопольський та ін. [12, с. 209].

Після реформи 1906 року розвиток кооперативного руху як реакція на заміщення общини набуває прискореного характеру: наприклад у 1912 році на Наддніпрянщині діяло вже 2500 споживчих кооперативів, тоді як у всій Російській імперії – 6700 [12, с. 210].

Вивчення країн «селянської цивілізації», втягнутих у сучасну капіталістичну систему як її периферія, дало можливість зробити принципові висновки. Головний зміст їх виявляється у наступному: капіталістична організація в цих країнах не могла витіснити інституційні форми, побудовані на общинних засадах. І не тільки не могла витіснити і трансформувати економічну структуру на властивих їй засадах, а й мала суттєву потребу у зміцненні альтернативних форм. Інакше кажучи, для проникнення та розвитку в певному секторі економіки країн капіталістичної периферії капіталістичних форм, інші сектори цієї економіки мали «відступити» до засад організації, побудованих на общинній пам'яті, перетерпіти свою «архаїзацію», стати більш традиційними за своєю структурою, ніж до цього. Капіталістична модернізація в країнах «селянської цивілізації» призводить до утворення двоїстої структури суспільної організації, посилення економічного фундаменталізму, общинної соціальної пам'яті у суспільних структурах і одночасного посилення тінізації економічного життя. Це пов'язано хоча б з тим, що посилення двоїстої суспільної структури означає різкий поштовх до розвитку неформальних структур управління. Саме у зв'язку з цим А.В. Чаянов підкреслював той факт, що сімейне трудове господарство, маючи особливий спосіб внутрішньої організації, робить його непрозорим для діючої системи суспільного контролю, його внутрішній («суб'єктивний») уклад взагалі неможливо зробити об'єктом аналізу при поверховому погляді [13, с. 143].

Таким чином, інституційна домінанта суспільних процесів має власні закони збереження і функціонує далеко за межами історичного панування адекватної їй типу господарської діяльності.

Інституційні процеси не є випадковими у соціальному, вони тісно пов'язані із самою родовою сутністю людини, соціальним способом її існування [14, с. 11]. «З інформаційної точки зору, – пише в цьому зв'язку Е.С. Маркарян, – суть різниці між біологічним і соціальним, або, точніше, соціокультурним, типами організації виявляються насамперед у тім, що останній тип організації характеризується наявністю особливої надіндивідуальної та позаорганічної системи засобів важливої для колективного об'єднання інформації, яка програмує дії індивідів, що входять до неї» [15, с. 67]. Таким чином, у суспільстві

сформувалася відносно незалежна від даного покоління інформаційна система, яка активно впливає на сучасні для нього процеси управління. Незмінним компонентом інформаційної пам'яті суспільства, який задає характер вже сучасних інформаційних процесів, є організаційний компонент.

Попередній інституційний досвід суспільства активно присутній у сучасній управлінській діяльності і визначає її ефективність, яка обмежена рівнем врахування цього досвіду в діяльності державних та недержавних інституцій. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що як сам процес використання знань, інформації має всезагальний характер, так і передача інституційного досвіду як компонент банку соціальної пам'яті суспільства теж має всезагальні форми впливу на сучасну діяльність, на весь її простір. Так, наприклад, пам'ять про здебільшого аграрне минуле національної економіки та її общинні організаційні форми обумовлює прояв цієї пам'яті у всіх новітніх формах діяльності, а не лише у тих з них, які належать до сучасної аграрної сфери, відтворення селянської культурної традиції в політиці, соціальній, духовній сфері, економіці. В той же час наявність самого механізму, який забезпечує безпосередність передачі цього досвіду, наприклад у межах трудової селянської сімейної організації, або опосередкованість його в межах сучасних високотехнологічних сфер, обумовлює рівень повноти та автентичності цієї передачі.

Акцентуючи увагу на наявності суттєвої общинної традиції в організації української економіки, звичайно, треба пам'ятати про її більш обмежений характер, меншу питому вагу у структурі суспільної організації, ніж, скажімо, Росії.

Наявність стійкої інституційної матриці общинних родино-територіально-службових зв'язків у сучасних умовах призводить до існування, зокрема, явища клієнтизму. Як відмічає А. Шайо, за римським правом клієнтами були звільнені раби чи іммігранти, які шукали підтримки шляхетних патрициїв. Вони залежали від голови сім'ї – так само, як усі інші члени родини, і в обмін на захист мали надавати певні послуги. У сучасній політичній науці термін «клієнтизм» набув узагальненого значення. Під ним розуміють мережу таких суспільних стосунків, де особиста вірність патрону важить більше, ніж сучасні альтернативи ринкових відносин, демократичні схеми прийняття рішень, а також професіоналізм державних бюрократій. Стосунками «клієнт-патрон» часто пояснювали суспільні відносини в Латинській Америці, і це поняття дедалі більше використовують для пояснення розвитку подій в інших суспільствах, які переживають «викривлені» процеси модернізації.

«Клієнтизм і корупція – це різні поняття. Клієнтизм – одна з форм організації суспільства, тоді як корупція – форма поведінки особи в суспільстві (коли ви сам для себе клієнт, при цьому намагаючись бути для самого себе ще й патроном), яка може або ні перерости в масове явище. Можна уявити клієнтизм без корупції, хоча вони часто йдуть пліч-о-пліч. У посткомуністичному контексті обидва явища сприймають як щось нерозривно поєднане. Сказати, що посткомуністичний клієнтизм передбачає чи породжує корупцію, означає при-

пустити, що корупція стає фундаментом суспільних структур клієнтистського типу, які виникають у цьому регіоні. А. Шайо називає таке явище «клієнтистською корупцією», тобто однією з форм структурної корупції, яку слід відрізнити від конкретних дій, пов'язаних із корупцією індивідуальною.

У Східній Європі клієнтизм, взаємодіючи з різними видами та рівнями корупції, стає усталеною формою організації суспільства. Клієнтистська корупція поширюється на всі сфери суспільного життя, хоча фаворитизм, можливо, відіграє в ньому важливішу роль, аніж корупція як така. Відчуття непорядності урядів у такому разі неминуче. Повсюдна урядова аморальність підсилює враження, що все чинине як на суспільному, так і на приватному рівнях (наприклад, у школах – це переваги, які під час набору віддають певним учням порівняно з іншими), стає зрозумілим тільки в контексті клієнтистських стосунків» [16, с. 3]. Наявність клієнтистської структури сприяє та обумовлює потенціал розвитку корупційних процесів. І в той же час не за кожною системою клієнтизму знаходиться корупція. Клієнтизм у специфічних умовах відіграє функцію інституційної компліментарності (доповнюваності).

Системний характер корупції у пострадянських країнах ґрунтується на такій атрибутивній характеристиці її інституційної структури, як явище гібридизації (змішування) різних функціональних сфер.

Взаємовигідне економічне співробітництво, взаємодія підприємницьких та владних структур є невід'ємним атрибутом ринкової західної економіки, в яких функціонально ролі держави та господарюючих (підприємницьких) структур є роз'єднаними. Теорія угод виділяє такі сфери діяльності, які в модернізованому суспільстві повинні функціонувати як диференційовані, роз'єднані підсистеми: ринкова, індустріальна, громадянська, традиційна, економічна, проєктна, суспільної думки та творча [17, с. 19].

Великого значення надається відокремленому існуванню цих сфер один від одної, зокрема ринку від інших сфер. Так, вільний ринок передбачає такий режим свого функціонування, коли він позбавлений спільних механізмів впливу від політичної, соціальної чи традиційної підсистеми. Як антитеза йому тіньовий ринок виникає всюди, де «економіка повністю не відділена від інших сфер діяльності». І якщо утворення надійного бар'єру між ринком і суспільством знаходилося у центрі трансформації західних країн у XIX–XX століттях, то функціонування країн селянської цивілізації йшло великою мірою зворотним шляхом. Це, зокрема, було характерним для радянської системи. Симбіоз партії і держави – стрижневий елемент радянської системи, який передбачав тісне переплетіння політичних, адміністративних і економічних функцій, наприклад, єдність політичного і господарського керівництва економікою, що є базисом системної корупції.

З перетворенням середньовічної Європи на сучасний Захід відбулося і роз'єднання людини на приватну людину і людину, яка є органічним елементом громадянського суспільства. І навпаки, залежність людини від системи солідарних, общин-

них зв'язків, які зберігають монізм, нероз'єднаність людини, великою мірою залишається закономірністю, що притаманна країнам селянської цивілізації. Потенційні перспективи незавершеної модернізації селянських реліктових форм у сфері неповного відгалуження публічного і приватного життя людини виявляються у розбудові неоекономічної моделі, яка якраз передбачає інтеграцію в єдиний економічний процес різних сфер діяльності, формування інтеграційних систем не у монохромній, а у змішаній моделі функціонування.

Однак, незважаючи на наявність потенціалу неоекономічного зростання, і поряд з ним модель незавершеної (консервативної) модернізації селянського суспільства через неповну функціональну відокремленість різних підсистем одної від одної має потужний потенціал тінізації. Всюди, де економічний простір розірваний на окремі, різнорідні шматки, економічні трансакції, побудовані на механізмах, які мають об'єднувати ці окремі, особливі сфери, несуть у собі загрозу виходу за прозорість контролю з боку держави та суспільства. Це призводить до можливості існування вкрай небезпечного явища «гібридизації» влади, зрощення її, з одного боку, з економікою, з іншого – з криміналітетом [18, 19], існування інтенсивних корупційних зв'язків.

У зв'язку з необхідністю подолання вищезазначеного протиріччя слід звернутися до зауважень відомого англійського дослідника селянської цивілізації Т. Шаніна, який радив зосередити увагу на так званих маргінальних соціально-економічних формах, що, на його думку, притаманні селянському суспільству [20, с. 12–17]. Це експоллярні (позаполюсні), нечисті економічні форми, які відбивають об'єктивно властиву цьому суспільству якісно більшу різноманітність змішаних форм, що значною мірою, формують економічну структуру, альтернативну пануючій у даний час розвинутій ринковій. Експоллярні, змішані форми – це форми, які ґносеологічно функціонують поза існуючі інваріанти домінуючої прозахідної економічної моделі і відбиваються у такий спосіб у перетворених формах у базових важелях економічної політики, виявляють себе там і як відповідні її тіньові засади організації реальної економічної влади.

Подібна експоллярність є закономірністю розвитку і українського суспільства. Так, йому на відміну від західного відповідає не тільки тотальний характер гібридизації влади, а й наявність гібридних економічних форм, таких як податок на додану вартість [21, с. 50], напівпідприємництво. Як зазначають дослідники економічної структури українського суспільства, вагомим засобом його виживання є надзвичайно щільний характер приватного бізнесу з роботою за наймом – напівприватно-службовою діяльністю. Для багатьох підприємців-службовців збереження посади (службового місця) в «офіційній» діяльності відіграє багатофункціональну роль: для одних вона є головним засобом нейтралізації конкурентно-адміністративного контролю та протидії, соціального прикриття, для інших – способом накопичення трудового стажу, для третіх – страховкою на випадок стрімких соціаль-

них змін, банкрутства, для четвертих – джерелом доступу до дефіцитних ресурсів, пільг та ділових зв'язків [22, с. 526]. У цьому полягає найпотужніше джерело тінізації вітчизняних суспільних відносин, насамперед на рівні верхніх поверхів владної еліти [23, с. 62–65], розвитку системної корупції.

Протиріччя існуючих програм виходу з кризи, детнізації економіки виявляється передовсім у тім, що об'єктивно притаманній соціально-економічній структурі нашого суспільства «рудиментарні утворення» є не тільки не супротивником модернізації, але її (високоорганізованого капіталізму) продуктом та головним об'єктивно можливим засобом прискорення. Будь-яка спроба обмежити чи штучно усунути їх з економічного простору чи то під прапором буржуазної, чи то соціалістичної реформації веде не до досягнення цілей модернізації, а до поглиблення кризового стану і знищення потенціалу модернізації, зростання потенціалу тінізації всіх соціально-економічних процесів. У розвинутих селянських цивілізаціях, таких як Україна, ті форми симбіозу з общинними формами, які нав'язувались і нав'язуються вітчизняним капіталізмом, означали стрімкий процес архаїзації селянської економіки і вже у прямому розумінні регрес і руйнацію.

На противагу цьому в сучасних умовах швидко набирає силу протилежна глобальна тенденція, на яку вітчизняні дослідники звернули недостатню увагу, значення якої для України усвідомлене далеко не повною мірою, – глобальний потяг до ренесансу общинної організації, її, так би мовити, новітня тріумфальна хода. Взаємодія капіталістичної організації з общинною (чи прообщинною) в умовах вже домінування розвитку останніх забезпечує напролюд швидкий поступ новітніх соціально-економічних проєктів, зокрема перехід до неоекономічного розвитку, саме прообщинні форми організації виявились найбільш ефективними, адекватними реалізації неоекономічної моделі, її рухомих сил, розв'язання вузла соціально-економічних протиріч сучасного суспільства, його глобальної кризи управління.

Висновки

Інституційна модель, що притаманна вітчизняним умовам і має високий корупційний потенціал, є моделлю традиційного (селянського) суспільства, в центрі якої знаходиться протообщинні зв'язки. Матриця інституційних зв'язків, побудованих на протообщинних структурах, що некритично інтегровані у сучасну західну ринкову економіку, викликає вибуховий розвиток корупційних процесів.

Західний антрополог Ерік Вольф вказує на те, що «вторгнення ринкових сил у сільське суспільство» зумовлює політичну й економічну корупцію. Політолог Сідней Терроу стверджує: «Цінності, які походять з первинних і особистісних асоціацій, проникають у світ знеособлених сучасних соціальних організацій», що обумовлює виникнення такого явища, як мафія [24, 25]. У зв'язку з цим виникає проблема обмеження цих процесів, пошуку механізмів протидії їм у системі макроекономічної політики держави.

Глибоке протиріччя реформаційних проєктів щодо вітчизняної економіки, яке притаманне як правій, так і лівій сторони політичного спектра, виявляється в суттєвій неадекватності рецептів подолання існуючої кризи та практики модернізації суспільних відносин по відношенню до дійсних причин її хвороби, що призвело до подальшого поглиблення існуючих сучасних протиріч та посилення тінізації економіки.

Набираюча силу сучасна глобальна тенденція до розвитку прообщинних форм селянської цивілізації дає Україні добрий шанс швидко, в історично обмежені строки значною мірою подолати сучасні існуючі суперечності її розвитку і здійснити широку модернізацію економічної системи, усунути найбільш кризові вузли державного управління.

Література

1. Предборський В.А. Детнізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
2. Словник іншомовних слів. Головна редакція УРЕ. – К., 1977. – 776 с.
3. Бокль Г. История цивилизации в Англии / Г. Бокль. – СПб., 1906. – С. 50–57.
4. Ruckert H. Lehrbuch der Weltgeschichte in organischer Darstellung. Leipzig / H. Ruckert. – 1857, Bd.I, S. 96.
5. Toynbee A. Study of History / A. Toynbee – V.3. London, 1934. – P. 380.
6. Зибер Н. Избранные экономические произведения, в 2-х томах / Н. Зибер. – Т. 2. – М., 1959. – С. 7.
7. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – Т. 3. – М.: «Советская Энциклопедия», 1979. – С. 156.
8. Кудрявцев М.К. Община и каста в Хиндустане / М.К. Кудрявцев. – М.: Наука, 1971. – С. 12–18.
9. Туган-Барановский М.И. Социалистические общины последователей Оуэна и Фурье / М.И. Туган-Барановский // Вестник Европы. – 1913. – №2.
10. Туган-Барановский М.И. Социалистические общины нашего времени / М.И. Туган-Барановский // Вестник Европы. – 1913. – №3.

11. Якименко М. Приватизація селянської надільної землі в Україні 1906–1917 рр.: причини, зміст, наслідки / М. Якименко, О. Краснікова, Д. Селіхов // Економіка України. – 1997. – №8. – С. 62, 66.
12. Лановик Б.Д. Економічна історія / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович. – К.: Вікар, 2001. – С. 209, 210.
13. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство / А.В. Чаянов. – М.: Экономика, 1989. – С. 143.
14. Колеватов В.А. Социальная память и познание / В.А. Колеватов. – М.: Мысль, 1984. – С. 11.
15. Маркарян Э.С. Человеческое общество как особый тип организации / Э.С. Маркарян // Вопросы философии. – 1971. – №10. – С. 67.
16. Шайо А. Клиентизм та зди́рство: корупція в перехідному періоді / А. Шайо // Політична корупція перехідної доби / [за ред. С. Коткіна, А. Шайо]. – К.: «К.І.С.», 2004. – ХХ. – 440 с.
17. Олейник А.Н. Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти / А. Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 19.
18. Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация (книга первая) / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Алгоритм, 2001. – С. 123–125.
19. Огородник В. Тіньова економіка як кримінально-економічний феномен / В. Огородник // Політична думка. – 1996. – №3–4. – С. 91–92.
20. Шанин Т. Иное всегда дано... / Т. Шанин // Знание–сила. – 1990. – №9. – С. 12–17.
21. Павлишенко М. Про економічну суть податку на додану вартість / М. Павлишенко // Економіка України. – 1993. – №7. – С. 50.
22. Зубов В.О. Людинотворчі виміри малого бізнесу та проблеми його розвитку в Україні / В.О. Зубов // Бюджетно-податкова політика в Україні (проблеми та перспективи розвитку): зб. наук. пр. за матер. наук.–практ. конф. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. – С. 526.
23. Предборський В.А. Кризові процеси сучасної елітної економіки / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. наук.–досл. екон. ін-ту Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. – К., 2009. – Вип. 5. – С. 62–65.
24. Eric Wolf. Peasant Wars of the Twentieth Century / Eric Wolf. – New York, 1969.
25. Sidney Tarrow. Between Center Periphery / Sidney Tarrow. – New Haven, 1977.

Н.П. СІТНИКОВА,
к.е.н., докторант, НДЕІ

Розвиток вітчизняної системи стратегічного планування: напрями та принципи реформування

У статті розглянуті питання розвитку системи стратегічного планування. Також наведено огляд існуючого досвіду розроблення стратегічних документів та шляхів удосконалення системи стратегічного планування соціально-економічного розвитку України.

Ключові слова: система стратегічного планування, соціально-економічний розвиток.

В статье рассмотрены вопросы развития системы стратегического планирования. Также приведен обзор